

Jurisprudential of Environmental Exploitation with the Approach of Protecting the Rights of Future Generations

Zohreh Nikuseresht¹, Ebrahim Sedighi², Abbas Samavati³

1. Ph.D. Student, Department of jurisprudence and Principals of Islamic Law, Yadegar-e- Imam Khomeini (RAH) Shahre Rey Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. Assistant Professor, Islamic Jurisprudence and Law Department, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

3. Assistant Professor, Department of jurisprudence and Principals of Islamic Law, Yadegar-e- Imam Khomeini (RAH) Shahre Rey Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 1153-1170

Article history:

Received: 14 May 2023

Edition: 22 Jul 2023

Accepted: 16 Sep 2023

Published online: 6 Feb 2024

Keywords:

environment, exploitation, jurisprudence, rights, rights of future generations.

Corresponding Author:

Ebrahim Sedighi

Address:

Iran, Karaj, Islamic Azad University, Karaj Branch, Islamic Jurisprudence and Law Department.

Orchid Code:

Tel:

09127469456

Email:

Ebrahim.seddiqi@gmail.com

ABSTRACT

Background and Aims: Protecting the rights of future generations in exploiting the environment from a jurisprudential and legal point of view, based on religious, moral and legal principles, has always been emphasized, and its purpose is responsible commitments and securing the rights of future generations to benefit from a healthy and sustainable environment which was also analyzed in this article.

Materials and Methods: This article is descriptive and analytical. The materials and data are qualitative and data collection was used to collect the materials.

Ethical Considerations: The originality of the texts, honesty and trustworthiness have been made.

Findings: From the point of view of jurisprudence and religious principles, the preservation of the environment and natural resources has been raised as a moral and religious duty, and the responsibility of the people and the government has been emphasized in this regard. From a legal point of view, the rights of future generations are recognized as a human right, and the people and the government are obliged to create and comply with environmental protection policies and laws and their implementation.

Conclusion: From the point of view of each jurisprudential and legal point of view, the people and the government have special responsibilities in the preservation and sustainable management of natural resources and environmental protection. Therefore, special importance has been given to measures that preserve biodiversity, reduce pollution, sustainable management of natural resources, and implement effective policies to guarantee the rights of future generations to use the environment.

Cite this article as:

Nikuseresht Z, Sedighi E, Samavati A. Jurisprudential of Environmental Exploitation with the Approach of Protecting the Rights of Future Generations. *Economic Jurisprudence Studies*. 2023.

دوره پنجم، شماره پیاپی ۵، سال ۱۴۰۲

بررسی فقهی حقوقی بهره‌برداری از محیط‌زیست با رویکرد حفظ حقوق نسل‌های آینده

زهرة نیکوسرشت^۱، ابراهیم صدیقی^{۲*}، عباس سماواتی^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه فقه و حقوق اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

۳. استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست از منظر فقهی و حقوقی، بر پایه اصول دینی، اخلاقی و حقوق همواره مورد تأکید بوده است و هدف از آن، تعهدات مسئولانه و تأمین حقوق نسل‌های آینده برای بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم و پایدار است که در مقاله حاضر نیز مورد تحلیل قرار گرفت. **مواد و روش‌ها:** این مقاله از نوع توصیفی تحلیلی است. مواد و داده‌ها کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب استفاده شد.

ملاحظات اخلاقی: در نگارش مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری شده است. **یافته‌ها:** از دیدگاه فقه و اصول دینی، حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی به‌عنوان تکلیف اخلاقی و دینی مطرح شده است و بر مسئولیت مردم و دولت در این زمینه تأکید شده است. از دیدگاه حقوقی، حقوق نسل‌های آینده به‌عنوان یک حق انسانی مورد شناخت قرار گرفته است و مردم و دولت موظف به ایجاد و رعایت سیاست‌ها و قوانین حفاظت از محیط‌زیست و اجرای آن‌ها هستند.

نتیجه: از منظر هر یک از دیدگاه‌های فقهی و حقوقی، مردم و دولت مسئولیت‌های خاصی در حفظ و مدیریت پایدار منابع طبیعی و حفاظت از محیط‌زیست دارند. از این‌رو، اهمیت ویژه‌ای به اقداماتی داده شده است که به حفظ تنوع زیستی، کاهش آلودگی، مدیریت پایدار منابع طبیعی و اجرای سیاست‌های مؤثر برای تضمین حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست، توجه دارد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۱۵۳-۱۱۷۰

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۴/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۱/۱۷

واژگان کلیدی:

بهره‌برداری، محیط‌زیست، نسل‌های آینده.

نویسنده مسئول:

ابراهیم صدیقی

آدرس پستی:

ایران، کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج، گروه فقه و حقوق اسلامی.

کد ارکید:

تلفن:

۰۹۱۲۷۴۶۹۴۵۶

پست الکترونیک:

Ebrahim.seddiqi@gmail.com

۱. مقدمه

مطرح شده در حقوق محیط‌زیست را تأیید می‌کند. رحیمیان و همکاران (۱۴۰۰) به بررسی حق بر محیط‌زیست از منظر فقه و حقوق خصوصی پرداختند. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که فقها حقوق محیط‌زیست و حق در محیط‌زیست را مورد توجه قرار داده‌اند. از دیدگاه حق‌شناس و نقیبه (۱۴۰۰) حقوق محیط‌زیست معمولاً به‌عنوان حقوق نسل‌های آینده نیز شناخته می‌شود که ملزم به حفاظت از منابع طبیعی و ایجاد توازن بین توسعه و حفاظت است. از دیدگاه سلیمانی و همکاران (۱۳۹۵) دولت به‌عنوان نهادی کلان مسئولیت دارد تا سیاست‌ها و قوانینی را تدوین کند که توازن بین توسعه اقتصادی و حفاظت از محیط‌زیست را حفظ کند. همچنین، مردم نیز ملزم به رعایت اصول حفاظت از محیط‌زیست و بهره‌برداری مسئولانه از منابع هستند. در کل، دیدگاه حقوقی و فقهی به محیط‌زیست و تکالیف مردم و دولت با تأکید بر حقوق نسل‌های آینده نشان می‌دهد که حفظ تعادل میان نیازهای جاری و حقوق آینده یکی از اولویت‌های اجتماعی و حقوقی است؛ بنابراین با توجه به مقدمه فوق، این سؤال مطرح است که از منظر فقهی و حقوقی، میزان بهره‌برداری از محیط‌زیست و تکالیف مردم و دولت با رویکرد حقوق نسل‌های آینده چگونه است؟

۲. مواد و روش‌ها

مقاله حاضر توصیفی تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

محیط‌زیست به‌عنوان بخشی از زندگی انسان باید محترم، ارزشمند و پایدار شمرده شود. آسیب‌های زیست محیطی ناشی از دیدگاه انسان‌محوری در مورد طبیعت و به‌دلیل آن است که انسان محیط‌زیست را تنها برای تأمین خواسته‌های خود مورد بهره‌برداری قرار می‌دهد. به‌عبارتی انسان‌ها نگرش استثمارگری نسبت به طبیعت دارند. لذا این رویکرد تا به آنجا پیش رفته که رفتار نامناسب با محیط‌زیست به یک مشکل جدی و پیچیده بدل شده است. در نگاه به محیط‌زیست از دیدگاه فقه و حقوق، بررسی و بهره‌برداری از منابع طبیعی از جوانب گوناگون قابل ارزیابی است. از منظر فقه، محیط‌زیست به‌عنوان امانتی از سوی خداوند در نظر گرفته می‌شود که بر اساس آن، انسان به‌عنوان خلیفه روی زمین، مسئولیت بهره‌برداری پایدار از این منابع را بر عهده دارد. از دیدگاه حقوق، تکالیف مردم و دولت نسبت به محیط‌زیست به‌عنوان یک حق عمومی مورد تأکید قرار می‌گیرد؛ بنابراین بهره‌برداری از محیط‌زیست با چالش‌های زیادی همراه است که نیاز به رویکردهای متعادل دارد تا حقوق نسل‌های آینده را حفظ کند. دلایل و مسائل بسیاری موجب بهره‌برداری نامناسب از طبیعت می‌شود. به‌عنوان مثال یکی از مسائل ضرورت ایجاد توازن میان توسعه اقتصادی و حفاظت از محیط‌زیست است. بنابراین برای حل این مسائل، لازم است که سیاست‌ها و اقداماتی اجرا شود که توازن میان بهره‌برداری از منابع و حفاظت از محیط‌زیست را حفظ کند. این سیاست‌ها می‌تواند از بطن تحقیقات در این حوزه به‌دست بیاید. به‌عنوان مثال عباسی مقدم و غلامی‌نژاد (۱۴۰۲) مطرح می‌کند مراجعه تفصیلی به منابع فقه اسلامی، مبانی

۳. ملاحظات اخلاقی

در این مقاله، اصالت متن، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

۴. یافته‌ها

از منظر فقه و حقوق ایران، حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست به‌عنوان یک تکلیف اخلاقی، دینی و حقوق بشری مورد تأکید قرار می‌گیرد. هر کدام از این دیدگاه‌ها به مردم و دولت مسئولیت‌های خاصی را در حفظ و مدیریت پایدار منابع طبیعی و حفاظت از محیط‌زیست واگذار می‌کند. از این‌رو، اهمیت ویژه‌ای به اقداماتی می‌دهد که به حفظ تنوع زیستی، کاهش آلودگی، مدیریت پایدار منابع طبیعی و اجرای سیاست‌های مؤثر برای تضمین حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست می‌پردازد. این تعهدات با تأکید بر اقدامات مسئولانه و همکاری بین مردم و دولت، برای ایجاد یک محیط‌زیست سالم و پایدار برای نسل‌های آینده ضروری است. از طرفی بنا به اهمیت موضوع، جرم‌انگاری تخریب محیط‌زیست سابقه قانون‌گذاری نیز داشته که از جمله آن‌ها می‌توان به اصل ۵۰ قانون اساسی، قانون روش‌های مدیریت پسماند (۱۳۸۶) که در آن برخی جنبه‌های کیفی نیز مدنظر بوده، ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی (۱۳۷۵) که آلودگی محیط‌زیست را تعریف کرده و برای مرتکبان آن مجازات تا یک سال حبس در نظر گرفته است، اشاره نمود (جوادی و همکاران، ۱۴۰۲، ۶۷).

۵. بحث

در ادامه، بهره‌برداری از محیط‌زیست از منظر فقه و حقوق ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۵-۱. محیط‌زیست از منظر فقه

در قرآن، آیات بسیاری وجود دارند که تعهد به حفظ و محدود کردن تخریب محیط‌زیست را مورد تأکید قرار داده‌اند. از منظر فقه، جهان و تمامی پتانسیل‌های موجود در آن در خدمت انسان است تا مورد بهره‌برداری قرار دهد. مدیریت و بهره‌برداری از محیط‌زیست نیازمند تلاش و سخت‌کوشی است. خداوند در اغلب موارد، کالاهای تمام‌شده را در اختیار انسان قرار نداده، بلکه مواد خام که باید با استفاده از پتانسیل انسان پردازش شود، در اختیار انسان قرار داده است. این امر را می‌توان در قرآن و حدیث به‌وضوح مشاهده کرد. خداوند در سوره ابراهیم، آیه ۳۳ - ۳۲

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ أَوْ سَخَّرَ لَكُمْ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ أَوْ سَخَّرَ لَكُمْ الَّيَّامَ (۳۲) وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (۳۳)﴾

درباره آفرینش آسمان‌ها و زمین و فرو باریدن باران و انواع ثمرات و حبوبات برای انسان اشاره می‌کند؛ در این آیه خداوند می‌فرماید کشتی‌ها را مسخر انسان کرد تا به امر او به روی آب دریا روان شود و نهرها را (به روی زمین) به اختیار شما جاری گردانید؛ و (خداوند) خورشید و ماه را که دائماً در حرکت هستند، برای شما رام نمود و نیز شب و روز را برای شما مسخر نمود. خداوند همه‌چیز را برای انسان خلق کرده است. حال سؤال این است که آیا باید آن را ترک یا نابود کند. اسلام پیروان خود را به پرورش، حفظ و بهره‌برداری درست از طبیعت تشویق می‌کند

آیات و روایات بسیاری ایجاباً و سلباً و به‌طور عام، احکام محیط‌زیست را در چارچوب واجب، حرام، مستحب و کراهت، به شکل تکلیفی مطرح می‌کنند:

۵-۱-۱-۱-۱. حرمت فساد در زمین

قرآن کریم بارها از فساد در زمین نهی کرده است. از دیدگاه قرآن، فساد در زمین به‌عنوان یک اقدام منفی و نافرمانی از اصول اخلاقی و دینی محسوب می‌شود. قرآن کریم در بسیاری از آیاتش به فساد اشاره کرده و آن را به‌عنوان یک عمل ناپسند و حرام اعلام کرده است. به‌عنوان مثال، در آیه ۲۰۵ سوره بقره آمده است:

﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ﴾

این آیه نشان می‌دهد که خداوند فساد در زمین را ناپسند می‌دارد و انسان را از انجام اعمال فاسد و نافرمانی به او منع می‌کند. قرآن بر ترویج عدل، امانت‌داری، اخلاق و انصاف تأکید دارد و انجام هرگونه فساد و تخریب در زمین را محکوم می‌کند. بنابراین، از دیدگاه قرآن، فساد در زمین به‌عنوان یک عمل ناپسند و نافرمانی از اصول اخلاقی و دینی محسوب می‌شود و انسان‌ها باید از انجام این اعمال پرهیز کنند و به ترویج عدل و انصاف در جوامع خود تلاش کنند. از این آیات می‌توان به این نتیجه رسید که منظور از فساد و افساد، فساد تکوینی نیست؛ چون اغلب دست کسی دخالت ندارد. به‌عبارتی منظور از این فساد، فسادهای تشریعی است؛ فسادی که به دست بشر پدید می‌آید همان‌گونه که (و يَهْلِكُ الْحَرْثُ وَالنَّسْلُ) نیز در مقام بیان یکی از مصادیق فساد در زمین است که عبارت از نابود کردن نوع نبات و نسل

تا بتواند برای انسان‌ها مفید باشد و درعین حال حقوق آیندگان نیز تأمین شود. وفق کلام خداوند در قرآن سوره عبس، آیه ۳۲ - ۲۶ ما آب را آن‌گونه که باید، (از آسمان) فرو ریختیم. سپس زمین را به‌خوبی شکافتیم؛ و در آن، دانه رویانیدیم؛ و نیز انگور و سبزیجات و زیتون و نخل خرما و باغ‌های پردرخت و میوه و چراگاه، برای برخوردارای شما و چهارپایانتان.

قرآن انگیزه‌های بسیاری را برای حفظ و مراقبت از طبیعت و محیط‌زیست فراهم می‌کند؛ بنابراین، مأموریت اسلام اساساً ترویج نگرش حفاظت از محیط‌زیست و جهان است. خدا در سوره الانبیا آیه ۱۰۷ می‌فرماید:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾

ما شما را جز برای رحمت برای همه موجودات نفرستاده‌ایم. بنابراین ترحم به طبیعت بخش جدایی‌ناپذیری از اجرای تعالیم اسلام به‌عنوان یک دیدگاه کلان نگر است. طبیعت هدیه‌ای است که خداوند به انسان عطا کرده است. با توجه به جایگاه انسان به‌عنوان خلیفه خداوند روی زمین، پس‌از آن او باید طبیعت را حفظ و نگهداری کند و از آن به شیوه‌ای صحیح استفاده و بهره‌برداری نماید. بنابراین چهار منبع اصلی فقه شامل کتاب، سنت، عقل و اجماع می‌باشد که از پتانسیل‌های بالایی برای تدوین قوانین و مقررات حفاظت از محیط‌زیست برخوردارند. به‌طورکلی در دو بخش عام و خاص می‌توان بهره‌برداری صحیح از محیط‌زیست را مدنظر قرارداد:

۵-۱-۱-۱. مقررات عام

از منظر فقه و حقوق، حفظ توازن در طبیعت امری بسیار حیاتی و اساسی است. اسلام و احکام فقهی آن توجه ویژه‌ای به حفظ توازن در طبیعت دارند و به مؤمنان توصیه می‌کنند که بهره‌برداری از منابع طبیعی و محیط‌زیست را با احترام و توجه به این توازن انجام دهند. قرآن کریم در آیات مختلف به توازن و هماهنگی در طبیعت اشاره کرده و اهمیت حفظ این توازن را تأکید کرده است. به‌عنوان مثال، در سوره الرحمن نشان می‌دهد که توازن و نظم در طبیعت از نشانه‌های خداوند است و انسان باید در حفظ این توازن تلاش کند. از دیدگاه فقه اسلامی نیز، حفظ توازن در طبیعت به‌عنوان وظیفه اخلاقی و دینی محسوب می‌شود و انسان باید در تعامل با محیط‌زیست، احترام و توجه به این توازن را رعایت کند. بنابراین، از دیدگاه فقه و قرآن، حفظ توازن در طبیعت امری ضروری و حیاتی است و انسان باید در تمامی اقدامات خود به این اصل اساسی توجه ویژه‌ای داشته باشد تا زمینه‌ساز حیات سالم و پایدار برای همه موجودات فراهم شود.

منظر فقه و حقوق، حفظ توازن در طبیعت به‌منظور حفظ حقوق نسل‌های آینده از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. اسلام و احکام فقهی آن توجه ویژه‌ای به حقوق نسل‌های آینده و حفظ توازن در طبیعت دارند و به مؤمنان توصیه می‌کنند که از منابع طبیعی با احترام و با توجه به توازن طبیعت استفاده کنند. از دیدگاه فقه اسلامی، حفظ توازن در طبیعت و محیط‌زیست از جمله وظایف اخلاقی و دینی انسان به‌عنوان خلیفه‌های خداوند بر زمین است. اسلام توصیه می‌کند که انسان به محیط‌زیست با احترام برخورد کند و از هرگونه فساد و تخریب آن پرهیز

موجودات عالم است و می‌توان گفت شامل همه نسل‌های موجودات، حیوانات و گیاهان و جنگل‌ها و مزارع است و در نوع انسانی اطلاق ندارد؛ بنابراین می‌توان گفت از بین بردن هر گونه اعم از حیوانی و گیاهی و نباتی جزء مصادیق این آیه است و فساد محسوب می‌شود و می‌توان حکم حرمت فقهی برای آن صادر نمود. به‌طوری که بر اساس کلام خداوند (إن الله لایحب الفساد) فساد در زمین مورد غضب خداوند است و کاملاً حرام است. بنابراین از دیدگاه فقه اسلامی، فساد در زمین و بهره‌برداری از محیط‌زیست باید با رعایت حقوق نسل‌های آینده و حفظ محیط‌زیست انجام شود. اسلام توجه ویژه‌ای به حفظ محیط‌زیست دارد و از مؤمنان خواسته است که به‌عنوان خلیفه‌های خداوند بر زمین، به محافظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی بپردازند. از این رو، اقداماتی که منجر به فساد در زمین و تخریب محیط‌زیست می‌شوند، از دیدگاه فقه اسلامی ناپسند و غیر قابل قبول هستند. اسلام به مؤمنان توصیه می‌کند که بهره‌برداری از منابع طبیعی و محیط‌زیست را با احترام و در حد معقول انجام دهند و از هرگونه فساد و تخریب زیستگاه‌های طبیعی پرهیز کنند. بنابراین، از دیدگاه فقه اسلامی، حرمت فساد در زمین و بهره‌برداری از محیط‌زیست باید با رعایت حقوق نسل‌های آینده و حفظ محیط‌زیست صورت بگیرد. این اصول باید در تمامی اقدامات و سیاست‌های مرتبط با محیط‌زیست رعایت شود تا زمینه‌ساز حیات سالم و پایدار برای نسل‌های آینده فراهم شود (قربانی و همکاران، ۱۳۹۹، ۴۲).

۵-۱-۱-۲. ضرورت حفظ توازن در طبیعت

می‌بخشد. قاعده لاضرر یکی از اصول اساسی در فقه اسلامی است که به معنای عدم تضرر دیگران است. این قاعده به این معنا است که هیچ فرد نباید به نحوی عمداً یا سهواً به دیگران آسیب بزند یا آن‌ها را زحمت بیشتری بدهد. این اصل از اهمیت ویژه‌ای برای حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست برخوردار است. استفاده از قاعده لاضرر در بهره‌برداری از محیط‌زیست به معنای این است که هنگامی که اقداماتی برای بهره‌برداری از منابع طبیعی انجام می‌شود، باید از این نگرش رعایت شود که هیچ آسیب یا زیانی به محیط‌زیست و نسل‌های آینده وارد نشود. بنابراین، این قاعده می‌تواند به عنوان یک راهنمای اخلاقی و حقوقی در حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست مورد استفاده قرار گیرد. به عنوان مثال، در صنایعی که منابع طبیعی را بهره‌برداری می‌کنند، استفاده از تکنولوژی‌های پاک و پایدار، حفظ تنوع زیستی، جلوگیری از آلودگی و تخریب محیط‌زیست، و اجرای اقدامات حفاظتی مناسب می‌تواند با رعایت قاعده لاضرر به حفظ حقوق نسل‌های آینده کمک کند. بنابراین، قاعده لاضرر در بهره‌برداری از محیط‌زیست نقش مهمی در حفظ حقوق نسل‌های آینده دارد و از اهمیت بالایی برخوردار است. این قاعده می‌تواند به عنوان یک اصل اخلاقی و حقوقی مهم در سیاست‌گذاری و اقدامات محیط‌زیستی مورد توجه قرار گیرد تا زمینه‌ساز حیات سالم و پایدار برای نسل‌های آینده فراهم شود (محمدی و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۱۰).

۵-۱-۱-۴. قاعده عدالت

کند تا امکان برای حیات سالم و پایدار نسل‌های آینده ایجاد شود. از منظر حقوقی نیز، حفظ توازن در طبیعت و محیط‌زیست به منظور حفظ حقوق نسل‌های آینده مهم است. قوانین و مقررات حقوقی در بسیاری از کشورها به منظور حفظ توازن در طبیعت و جلوگیری از تخریب محیط‌زیست تدوین شده‌اند تا حقوق نسل‌های آینده تضمین شود. بنابراین، از منظر فقه و حقوق، حفظ توازن در طبیعت و محیط‌زیست از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است و باید در تمامی اقدامات و سیاست‌های مرتبط با محیط‌زیست، به حفظ توازن و حقوق نسل‌های آینده توجه ویژه‌ای داده شود. این اقدامات به منظور ایجاد زمینه‌ساز حیات سالم و پایدار برای نسل‌های آینده انجام می‌شود.

فقها و علمای دینی از زمان‌های گذشته تا به امروز تأکید بسیاری بر حفظ توازن در طبیعت و محیط‌زیست داشته‌اند. این موضوع در اسلام به عنوان یک وظیفه اخلاقی و دینی محسوب می‌شود و در احادیث، روایات و نظرات فقهای بزرگ اسلامی به آن اشاره شده است. به عنوان مثال، امام باقر(ع) می‌فرماید: هنگامی که ملتی به گناه و تباهی روی آورد خداوند رحمت خود را در آن سال از آن ملت برمی‌دارد؛ بارانی که مقدر شده بود تا برای آنان نازل شود به سوی دیگران، دشت‌ها، دریاها و کوه‌ها برمی‌گرداند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵، ق، ۷۲).

۵-۱-۱-۳. قاعده لاضرر

گرچه درباره قاعده لاضرر سخن بسیار مطرح شده است و احتمالات گوناگونی مطرح شده، ولیکن هریک از آن‌ها معنای اصلی قاعده را که بر عدم مشروعیت ضرر و اضرار در اسلام دلالت می‌کند، وسعت

کمک کنند. بنابراین، از منظر فقه و حقوق، اعمال قاعده عدالت در بهره‌برداری از محیط‌زیست می‌تواند به حفظ حقوق نسل‌های آینده کمک کند و زمینه‌ساز حیات سالم و پایدار برای نسل‌های آینده فراهم شود

۵-۱-۱-۵. قاعده من له الغنم

طبق این قاعده هر که از چیزی فایده می‌برد باید جبران خسارات آن را بر عهده گیرد. بر اساس این اصل، هر فردی که از فعالیتی بهره‌مند می‌شود، باید خسارت‌های ناشی از آن را نیز بپذیرد. بنابر روایاتی که در باب رهن رسیده، قاعده «من له الغنم فله الغرم» استفاده می‌شود. هم‌چنین روایت نبوی مشهور (الخراج بالضمآن) بر آن دلالت دارد؛ بنابراین از آنجاکه بهره‌برداران از محیط‌زیست، از جمله احداث‌کنندگان تأسیسات و کارخانه‌ها که به‌نوعی با بهره‌مندی از منابع طبیعی به تولید محصولات می‌پردازند، مشمول این حکم از ضمانت شرعی هستند، مکلف به جبران مافات می‌شوند و برای جبران ضرورت دارد که حکومت اسلامی قوانینی برای این ضمان‌ها وضع و با ابزار حکومتی رفتار کند (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۳، ۵۷).

بنابراین قاعده «من له الغنم» در واقع به‌معنای این است که هرکسی که از یک منفعت یا فایده‌ای بهره می‌برد، مسئولیت جبران خسارت یا زیانی که ناشی از استفاده از آن منفعت برای دیگران یا محیط‌زیست به وجود می‌آید را بر عهده دارد. این قاعده به‌عنوان یک اصل مهم اخلاقی و حقوقی تلقی می‌شود. در بهره‌برداری از محیط‌زیست، اعمال قاعده «من له الغنم» به این معنا است که هر فرد یا سازمانی که از منابع طبیعی و محیط‌زیست بهره می‌برد، مسئولیت جبران خسارت‌ها و زیان‌های ناشی از استفاده خود را

ناموس بزرگ الهی عدالت است و نظام تکوین و پیدایش نظام تشریح بر مدار آفرینش مبتنی است. خداوند در سوره رحمان آیه ۷۹ می‌فرماید از مسیر عدالت منحرف نشوید. هم‌چنین پیامبر اکرم (ص) فرمودند «استواری آسمان‌ها و زمین به عدل و داد است». لذا قاعده عدالت یکی از اصول اساسی در فقه اسلامی و حقوق است که به معنای توزیع منصفانه حقوق و منافع میان افراد و جوامع است. این اصل به این معنا است که هر فرد باید به طور منصفانه از منابع و حقوق مشترک استفاده کند و هیچ‌کس نباید بیش‌ازحد بهره‌مند شود و موجب زیان دیگران شود. از منظر فقه و حقوق، اعمال قاعده عدالت در بهره‌برداری از محیط‌زیست می‌تواند به حفظ حقوق نسل‌های آینده کمک کند. از منظر فقه اسلامی، حفظ عدالت در بهره‌برداری از محیط‌زیست به معنای توزیع منصفانه منابع طبیعی و حفظ توازن در طبیعت است. اسلام تأکید دارد که انسان باید به شکلی منصفانه از منابع طبیعی استفاده کند و حقوق نسل‌های آینده را رعایت کند. این اصل به معنای این است که هر فرد و جامعه باید به‌نحوی از محیط‌زیست استفاده کند که نه تنها نسل حال بلکه نسل‌های آینده نیز از آن بهره‌مند شوند. از منظر حقوقی نیز، اعمال قاعده عدالت در بهره‌برداری از محیط‌زیست می‌تواند به حفظ حقوق نسل‌های آینده کمک کند. این اصل به‌معنای این است که هر اقدام و تصمیمی که در زمینه محیط‌زیست انجام می‌شود، باید منصفانه و با توجه به حقوق نسل‌های آینده انجام شود. تعیین استانداردهای حفاظت از محیط‌زیست، اجرای قوانین و مقررات محیط‌زیستی و توزیع منصفانه منابع طبیعی از جمله اقداماتی هستند که می‌توانند با رعایت قاعده عدالت به حفظ حقوق نسل‌های آینده

(۱۲۵۳-۱۳۲۶ ق)، سیدمحمد آل بحرالعلوم (۱۲۶۱-۱۳۲۶ ق)، میر محمدتقی مدرس اصفهانی (۱۲۷۶-۱۳۳۳ ق) و شیخ محمدحسین غروی اصفهانی (متوفای ۱۳۶۱ ق) رساله مستقلى در این زمینه ارائه کرده اند(جوادی آملی، ۱۳۸۴، ۹). طبق این اصل، حق و تکلیف به منزله دو روی یک سکه‌اند. به‌گونه‌ای که هر کجا فقه، حقوقی را برای کسی تعریف می‌کند، در کنار آن تکلیف و بایسته‌هایی را نیز تبیین کرده است. به‌عبارت دیگر، حق بدون تکلیف فرض‌پذیر نیست و وجود تکلیف نیز بدون وجود حق تصور نمی‌پذیرد. با توجه به این اصل که خداوند طبیعت و محیط‌زیست را برای انسان آفریده و انسان حق تصرف و استفاده از آن را داده، این حق برای همه انسان‌ها و در همه زمان‌ها وجود دارد. خداوند متعال این اصل مسلم را در سوره بقره آیه ۲۹ تصریح نموده است: «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا؛ او خدایی است که همه آنچه را(از نعمت‌ها) در زمین وجود دارد، برای شما آفرید». «وَ الْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ؛ زمین را برای خلائق آفرید». بر مبنای این آیه، زمین و محیط‌زیست حق همگانی است و همه حق دارند از آن بهره‌مند شوند؛ بنابراین استفاده از این حق باید به‌گونه‌ای باشد که امکان استفاده و بهره‌برداری از آن نسل حاضر و نسل‌های آینده حفظ شود. در قرآن کریم سوره هود آیه ۶۱، همان‌طور که حق بهره‌برداری از محیط‌زیست و طبیعت برای انسان ذکر شده، مسئولیت و تکلیف عمران و آبادانی زمین نیز بر عهده او گذاشته شده است. «هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا؛ اوست که شما را از زمین آفرید و آبادی آن را به شما واگذاشت».

بر عهده دارد. این اصل به حفظ حقوق نسل‌های آینده بسیار کمک می‌کند، زیرا از افراد و سازمان‌ها می‌خواهد که در هنگام استفاده از منابع طبیعی و محیط‌زیست، به‌اندازه کافی دقت و احتیاط را به خرج دهند تا هیچ‌گونه خسارت جبران‌ناپذیری برای محیط‌زیست و نسل‌های آینده به وجود نیاید. با اعمال قاعده «من له الغنم» در بهره‌برداری از محیط‌زیست، افراد و سازمان‌ها موظف خواهند بود که اقدامات خود را به‌گونه‌ای طراحی و انجام دهند که هیچ زیان دائمی و غیر قابل جبرانی به محیط‌زیست و نسل‌های آینده وارد نشود. این اصل می‌تواند به‌عنوان یک رهنمود اخلاقی و حقوقی در بهره‌برداری مسئولانه از منابع طبیعی و حفظ محیط‌زیست مورد استفاده قرار گیرد و به حفظ حقوق نسل‌های آینده کمک کند. بنابراین، اعمال قاعده «من له الغنم» در بهره‌برداری از محیط‌زیست می‌تواند به حفظ حقوق نسل‌های آینده کمک کرده و به ایجاد روندی پایدار و مسئولانه در استفاده از منابع طبیعی و حفظ کند(محمدزاده و همکاران، ۱۳۹۳، ۷۶).

۵-۱-۱-۶. حق و تکلیف

منظور از حق، حق در مقابل تکلیف است؛ حق به نفع هر یک از افراد و بر گردن دیگران است و از سوی دیگر فرد باید تکلیف خود را ایفا کند این تکلیف به نفع دیگران است. در رابطه با مبحث حق و تکلیف، صاحب‌نظران مباحث زیادی مطرح نموده‌اند و آثاری ارزشمندی را ارائه دادند. علامه در قواعد(کتاب النکاح)، محقق قمی در جامع الشتات(کتاب الطلاق)، صاحب جواهر در کتاب النکاح، شیخ انصاری در کتاب البیع به آن پرداخته‌اند و نیز شیخ هادی تهرانی

۵-۱-۱-۷. مسئولیت انسان درباره آبادانی زمین

آبادی و عمران محیط‌زیست از وظایف انسان است و هر عملی که با آبادانی محیط‌زیست تناقض داشته باشد، قابل قبول نیست. واگذاری آبادانی و عمران زمین بر عهده انسان در این آیه جالب است. پس انسان مسئولیت آبادانی و عمران زمین را بر عهده دارد (مکارم شیرازی، ۱۴۱۴، ۱۵۱) به این معنا که تخریب محیط‌زیست و نابودی آن، مخالف آبادانی و عمران است، پس باید از آن اجتناب ورزید؛ همان‌گونه که در سوره اعراف آیه ۵۶ به صراحت از فساد در زمین نهی فرموده است:

﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ﴾

و بر روی زمین، بعد از آنکه اصلاح شده است، فساد نکنید؛ بنابراین از دیدگاه اسلام، مسئولیت انسان در آبادانی زمین و بهره‌برداری از محیط‌زیست برای حفظ حقوق نسل‌های آینده به‌عنوان یک وظیفه و امانت مهم تلقی می‌شود. از منظر فقه اسلامی، انسان به‌عنوان خلیفه‌ای بر روی زمین، مسئولیت حفظ و مراقبت از محیط‌زیست و منابع طبیعی را بر عهده دارد. این مسئولیت به توجه به حقوق نسل‌های آینده و حفظ تعادل در طبیعت تأکید دارد. انسان به‌عنوان خلیفه‌ای بر زمین مأمور به حفظ تعادل و زیبایی‌های خلقت الهی است. انسان باید با احترام و توجه به محیط‌زیست و منابع طبیعی عمل کند و از هر گونه تخریب و زیان به زمین و طبیعت پرهیز کند. از این رو، بهره‌برداری از محیط‌زیست باید با توجه به مفاهیم اخلاقی و انسانی اسلامی انجام شود تا به حقوق

نسل‌های آینده احترام گذاشته شود. مسئولیت انسان در آبادانی زمین و بهره‌برداری از محیط‌زیست از منظر فقه اسلامی به این معناست که هر فرد و جامعه باید در استفاده از منابع طبیعی و محیط‌زیست، به حفظ تعادل طبیعی، مصرف متعادل منابع طبیعی و احترام به حقوق محیط‌زیست توجه ویژه‌ای داشته باشند.

۵-۱-۲. مقررات خاص

ظرفیت‌هایی بسیار در آیات و روایات اسلامی درباره مقررات خاص وجود دارد، به‌گونه‌ای که می‌توان از آن‌ها در زمینه‌های مختلف محیط‌زیست از جمله آب، هوا، خاک و رشد و نمو حیوانات و نباتات و پایداری نسل‌ها و غیره موارد بسیار کمک گرفت. در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۵-۱-۲-۱. آلوده کردن محیط‌زیست

از منظر اسلام، انسان‌ها مسئول محیط‌زیست خود هستند. از دیدگاه امام علی (علیه‌السلام): بترسید از خدا در مورد بندگان او و سرزمین‌هایشان، شما در مورد زمین‌ها و چهارپایان نیز مسئول هستید. پیامبر اکرم (ص) از آلوده ساختن سرزمین‌ها حتی سرزمین مشرکان نیز نهی فرمودند (کلینی، ۲۰۶۸، ۲۸). از منظر فقه اسلامی، آلوده کردن محیط‌زیست در بهره‌برداری از آن مورد مذمت قرار می‌گیرد زیرا این عمل منافی اخلاق اسلامی و حقوق نسل‌های آینده است. اسلام تأکید دارد که انسان به‌عنوان خلیفه‌ای بر زمین، مسئولیت حفظ و مراقبت از محیط‌زیست و منابع طبیعی را بر عهده دارد و باید از هرگونه فعلی که منجر به آلودگی محیط‌زیست و زیان برای نسل‌های آینده شود، پرهیز کند. انسان باید در تمامی

می‌شود، تحریک خشم الهی است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۵، ۲۰۴).

۵-۱-۲-۳. ضرر رساندن به نفس

قرآن کریم از تضعیف و ضرر رساندن به بدن نهی فرموده است: *وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ؛* خود را به دست خود به هلاکت نیفکنید. از دستورهای مهم اسلام حفظ و حراست از سلامتی بدن است که بدین منظور در زمینه‌های مختلف، از خوردن، خوابیدن و پوشیدن گرفته تا کار و فعالیت، آداب و برنامه‌هایی برای انسان آورده که رعایت آن‌ها در رشد و سلامتی و بالندگی جسمی و طول عمر انسان‌ها و بهره‌مندی بیشتر از نعمت‌های خدادادی تأثیر حیاتی دارد و همه این‌ها وابسته به محیطی سالم و عاری از هرگونه آلودگی است.

۵-۱-۲-۴. حیوانات

برانگیخته شدن حیوانات در روز قیامت، از جمله مسائلی است که قرآن کریم بدان اشاره کرده است. احتمالات مختلفی درباره حشر حیوانات ارائه شده است. برخی به حشر حیوانات اعتقاد دارند و برخی عقیده دارند که حیوانات حشر ندارند چون تکلیف ندارند و از دیدگاه برخی حشر حیوانات مختص حیواناتی است که به آن‌ها ظلم شده است و بر این اساس در راستای احقاق حق محشور خواهند شد. از دیدگاه مرحوم طبرسی در توضیح آیه مذکور، حیوانات در روز قیامت محشور می‌شوند و به حقوق خود می‌رسند (بحارالانوار، ۱۴۰۳، ه ق، ۷). از منظر فقه، حفظ حقوق حیوانات و محافظت از آن‌ها به‌عنوان یک وظیفه اخلاقی و شرعی مطرح است که در راستای حفظ حقوق نسل‌های آینده قرار می‌گیرد.

اقدامات خود، از حفظ محیط‌زیست و جلوگیری از آلودگی به‌خوبی مراقبت کند تا به حقوق نسل‌های آینده احترام بگذارد و زمینه‌ساز حیات سالم و پایدار برای آنان فراهم کند.

۵-۱-۲-۲. اسراف و تبذیر

به هر شکلی از تجاوز از حد و اندازه (اسراف) می‌گویند، اما اغلب این مفهوم در رابطه با مصارف و هزینه‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. تبذیر هم به معنی ریخت‌وپاش است. خداوند در قرآن کریم بارها از اسراف بر حذر داشته است و فرموده اسراف نکنید چراکه خداوند اسراف‌کنندگان را دوست نمی‌دارد. روایات بسیاری هم، به مؤمنان در رابطه با هشدار انداز داده است. ابان بن تغلب روایت می‌کند روزی امام صادق فرمود اموال همه برای خداست که در نزد ما انسان‌ها به امانت گذاشته شده است. اجازه تصرف در آن‌ها به این شرط به انسان داده شده که بخورند، بیوشند، بنوشند، ازدواج کنند و غیره؛ اما اسراف نکنند و مازاد احتیاج خود را به فقرا دهند و بخشی را هم برای اصلاح امور زندگی و حل مشکلات ذخیره کنند (بحارالانوار، ۱۴۰۳، ه ق، ۳۰۵). از منظر فقه اسلامی، حفظ محیط‌زیست و جلوگیری از اسراف و تبذیر، به‌عنوان وظیفه‌ای اسلامی محسوب می‌شود. اسراف و تبذیر در هر شکلی، از جمله در استفاده از منابع طبیعی و آلودگی محیط‌زیست، تحریک غضب الهی است و به‌طور مستقیم با احترام به حقوق نسل‌های آینده متصل است. از این‌رو، از منظر فقه، هرگونه عملی که منجر به اسراف و تبذیر در مصرف منابع طبیعی یا به تلویزیون و تبلیغات بیهوده برای تبلیغات محصولات مصرفی، مواد غذایی یا سایر موارد

۵-۱-۲-۵. نباتات

آبیاری درختان نیز بر اساس روایات اسلامی با سیراب کردن انسان تشنه‌ای برابری می‌کند. امام صادق(علیه‌السلام) در این زمینه فرموده‌اند: هرکس درخت خرما یا سدر را آب دهد مانند آن است که مؤمن تشنه‌ای را سیراب کرده باشد(بحارالانوار، ج ۶۱، ۱۱۵). مسئله مهم دیگری که امروز بیش از همه محیط‌زیست را به خطر انداخته، قطع درختان و از بین بردن مراتع و جنگل‌هاست. این عمل از نظر اسلام بسیار زشت و موجب عذاب الهی دانسته شده است. امام صادق(علیه‌السلام) به شدت از بریدن درختان نهی کرده فرموده است هرگز درختان را قطع نکنید که خداوند عذاب شدیدی را بر شما فرود می‌آورد(وسائل الشیعه، ۱۴۱۴ ق، ۱۹۸). شاید در زمان امام صادق(علیه‌السلام) مردم از شنیدن این‌گونه گفتارها شگفت‌زده می‌شدند و دلیل آن را نمی‌دانستند؛ اما امروز درختان نقش بسیار مهمی در طبیعت ایفا می‌کنند و تأثیرات گسترده‌ای بر زندگی در سطح جهانی دارند. برخی از نقش‌های مهم درختان در طبیعت عبارت‌اند از تولید اکسیژن، جذب دی‌اکسید کربن، ارائه سایر خدمات اکوسیستمی، ارتقای بهداشت عمومی، ارائه منابع. با توجه به این نکات، می‌توان به راهبردهای مهمی که درختان در حفظ تعادل و سلامت طبیعت دارند، اشاره کرد. از این‌رو، حفظ و مراقبت از درختان از اهمیت بالایی برخوردار است. جالب اینکه در سیره و گفتار بزرگان دین مشاهده می‌شود که علاوه بر مقابله با قطع درختان، در صورت لزوم قطع درختی، خود را به کاشت درختی دیگر به جای آن پایبند می‌دانستند. بزندی می‌گوید از امام رضا(علیه‌السلام) در مورد قطع

در این حالت، بسیاری از مفاهیم و اصولی که در فقه اسلامی و دیگر ادیان مطرح شده‌اند، به حمایت از حیوانات و محیط‌زیست می‌پردازند. برخی از مسائلی که از منظر فقه می‌تواند به حفظ حقوق حیوانات و نسل‌های آینده مرتبط باشد عبارت‌اند از:

۱. مسئولیت انسان به‌عنوان خلیفه‌ای که در اسلام بر عهده دارد محیط‌زیست و جانداران است.

۲. حفظ توازن در طبیعت و محیط‌زیست که به‌عنوان وظیفه اخلاقی و شرعی مطرح می‌شود.

۳. ممنوعیت از ظلم و سوءاستفاده از حیوانات، به‌ویژه در حین کشتار یا استفاده از آن‌ها.

بنابراین، می‌توان دید که از منظر فقه، حفظ حقوق حیوانات به‌عنوان یک جزء از حفظ حقوق نسل‌های آینده مورد تأکید و تشویق قرار می‌گیرد. به‌عنوان نمونه، تنها در راه خدا بر پشت آن سوار شوید؛ بر پشت حیوان بیش از حد توانش، بار نگذارید؛ حیوان را به پیمودن مسیرهایی که در حد توانش نیست، وادار نکنید(بحارالانوار، ج ۶۱، ۲۰۱).

از منظر فقه، حفظ حقوق حیوانات به‌عنوان یک وظیفه اخلاقی و شرعی مطرح می‌شود. برخی از نکات مهم از منظر فقه در این زمینه عبارت‌اند از حفظ حیوانات به‌عنوان جزئی از محیط‌زیست، ممنوعیت از ظلم و سوءاستفاده از حیوانات و نیکوکاری و محبت نسبت به حیوانات. بنابراین، از منظر فقه، حفظ حقوق حیوانات و مسئولیت انسان نسبت به آن‌ها به‌عنوان قضایای اخلاقی و شرعی مهمی مطرح می‌شود که بر اساس آن، انسان باید با محبت و احترام به حیوانات رفتار کند و از سوءاستفاده و ظلم نسبت به آن‌ها پرهیز کند.

بهره‌برداری از محیط‌زیست، مسئولیت و احترام به حقوق نسل‌های آینده را در نظر بگیرند (رحیمیان و همکاران، ۱۴۰۰، ۹۴).

از سوی دیگر از منظر فقه، مسئولیت حفظ محیط‌زیست و حقوق نسل‌های آینده بر عهده هم فرد و هم دولت است. از دیدگاه اسلام و فقه، انسان مسئولیت دارد که به‌عنوان خلیفه خداوند بر زمین، منابع طبیعی را با احترام مدیریت کند و آن‌ها را حفظ کند تا نسل‌های آینده نیز بتوانند از آن‌ها بهره‌مند شوند. به همین دلیل، مسئولیت حفاظت از محیط‌زیست به‌عنوان تکلیف اخلاقی و دینی در نظر گرفته می‌شود. در اینجا، مردم مسئولیت دارند که با احترام و مسئولیت‌پذیری نسبت به محیط‌زیست رفتار نمایند و در بهره‌برداری از آن به‌صورت پایدار عمل کنند. از سوی دیگر، دولت نیز باید سیاست‌ها و قوانین مناسب برای حفظ محیط‌زیست تدوین کند و اجرای این قوانین را نظارت کند تا حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست تضمین شود. بر این اساس این موضوعات در حوزه فقه اسلامی اهمیت زیادی دارند و دستورالعمل‌هایی برای رعایت حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست توسط مردم و دولت تأکید شده است (صادقی و همکاران، ۱۳۹۵، ۴۱).

۵-۲. قوانین مربوط به حفاظت از محیط‌زیست در ایران

در سال ۱۳۳۵ قانون شکار ایران در چارچوب دستگاهی مستقل تشکیل شد که هدف از آن حفظ نسل شکار و نظارت بر اجرای مقررات مربوط به شکار بود. در سال ۱۳۴۶ سازمان شکاربانی و نظارت بر

درخت سدر پرسیدم که حضرت فرمود: امام موسی کاظم (علیه‌السلام) وقتی سدری را قطع کردند به‌جای آن درخت انگور کاشتند (بحارالانوار، ۱۴۰۳، ۶۶).

از منظر فقه، حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست به‌عنوان یک مسئولیت اخلاقی و دینی در نظر گرفته می‌شود. در اسلام، حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی به‌عنوان یک وظیفه مورد تأکید قرار دارد و مسئولیت حفظ آن به عهده انسان‌ها است. مفهوم حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست در فقه اسلامی به‌عنوان مفهومی مهم مورد تأکید قرار دارد. این مفهوم به معنای حفظ و حفاظت از سبک زندگی و محیطی سالم و پایدار برای نسل‌های آینده است. در قرآن کریم و روایات اسلامی، حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی از جمله آب، خاک و هوا به‌عنوان نعمت‌های الهی و ارزشمند تلقی می‌شود. از این رو، اسلام به مؤمنان توصیه می‌کند که در بهره‌برداری از آن‌ها با احتیاط و با مسئولیت عمل کنند تا نسل‌های آینده نیز از این نعمت‌ها بهره‌مند شوند. علاوه بر این، از منظر فقه، اقتصاد پایدار و مسئولیت اجتماعی نیز در حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست مورد تأکید قرار می‌گیرد. به این معنا که بهره‌برداری از منابع طبیعی باید به‌گونه‌ای باشد که نه تنها نیازهای نسل‌های حاضر را برآورده کند، بلکه منابع را برای نسل‌های آینده نیز حفظ کند؛ بنابراین، از منظر فقه، حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست به‌عنوان یک وظیفه دینی و اخلاقی مورد تأکید قرار می‌گیرد و اسلام به مؤمنان توصیه می‌کند که در رفتار و روش‌های

هر گونه تجاوز و تصرف عدوانی و غصب و مزاحمت و ممانعت از حق ثبت به املاک مزروعی، باغات و قلمستان‌ها، منابع آب هم‌چنین تأسیسات کشاورزی و دامداری و کشت و صنعت و جنگل‌ها و اراضی ملی شده و ملی واقع در داخل یا خارج محدوده شهرها و روستا، مواد ۱ و ۶ لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹، ماده ۱ قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور مصوب ۱۳۷۱، مواد ۶۷۵ و ۶۸۴ و ۶۸۶ و ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی و برخی مواد قانونی دیگر به حوزه حفاظت از محیط‌زیست می‌پردازند.

از سوی دیگر طبق اصل ۵۰ قانون اساسی در جمهوری اسلامی حفاظت محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آنکه با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند. ممنوع است.» با توجه به خطراتی که عملیات تخریبی در محیط‌زیست، حیات جانداران و به‌ویژه جامعه انسانی را تهدید می‌کند و آسیب‌های جدی که از این طریق متصور است قانون‌گذاری و جرم‌انگاری در این حوزه ضروری به نظر می‌رسد.

جرم‌انگاری تخریب محیط‌زیست سابقه قانون‌گذاری داشته که از جمله آن‌ها؛ قانون روش‌های مدیریت پسماند مصوب ۱۳۸۶ است که در آن برخی جنبه‌های کیفری هم مدنظر بوده است. ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ نیز آلودگی محیط‌زیست را تعریف کرده و برای مرتکبان آن مجازات تا یک سال حبس را در نظر گرفته است در کفایت قوانین کیفری حوزه محیط‌زیست تردید

صید به موازات تصویب قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ جایگزین این قانون گردید. این سازمان متشکل از وزرای کشاورزی، دارایی، کشور و جنگ وقت و ۶ نفر از اشخاص ذی‌صلاح بود. در سال ۱۳۵۰ به استناد ماده ۲ قانون تجدید تشکیلات و تعیین وظایف وزارت‌خانه‌های کشاورزی و منابع طبیعی وقت وزارت منابع طبیعی منحل گردید و نام سازمان فوق به سازمان محیط‌زیست تغییر داده شد. اصل ۵۰ قانون اساسی ج.ا.ا. مصوب سال ۱۳۵۸ مستقیماً به محیط‌زیست و جایگاه آن تأکید کرده است. در این اصل بر حفاظت از محیط‌زیست به‌عنوان حقوق نسل امروز و نسل‌های بعد تأکید شده است. لذا فعالیت‌های اقتصادی که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن همراه باشد، ممنوع است. سازمان حفاظت محیط‌زیست نقش بسیار مهمی در جلوگیری از تضييع حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست دارند. این سازمان از طریق ارائه سیاست‌ها و استانداردهای حفاظت از محیط‌زیست، نظارت بر فعالیت‌های صنایع و کسب‌وکارها، آموزش و اطلاع‌رسانی به جامعه و اعمال مجازات در قبال نقض قوانین محیط‌زیست، سعی در جلوگیری از تخریب محیط‌زیست و ارزش‌های آن را دارند. این اقدامات به‌منظور حفظ منابع طبیعی و حقوق نسل‌های آینده است و در بهره‌برداری از محیط‌زیست از اهمیت بسیاری برخوردارند.

هم‌چنین ماده ۶، ۱۰، ۱۲ بند ب، بند ت ماده ۱۳، مواد ۴۲ تا ۴۷ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع، مواد ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ قانون شکار و صید، ماده واحد لایحه قانونی جلوگیری از

در نظر گرفته شده است و قوانین و مقررات محیط‌زیست تلاش می‌کنند تا منابع طبیعی و محیط‌زیست را برای نسل‌های آینده حفظ کنند.

از منظر حقوق، مردم و دولت دارای تکالیفی در حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست هستند. از دیدگاه حقوق، حقوق نسل‌های آینده به‌عنوان یک حق بشری شناخته می‌شود که مردم و دولت موظفاند آن را حفظ و اجرا کنند. مردم به‌عنوان اعضای جامعه دارای تکلیف به حفظ و مدیریت پایدار منابع طبیعی و محیط‌زیست هستند تا از امکانات و منابع برای نسل‌های آینده نیز استفاده شود. این امر شامل کاهش آلودگی، حفاظت از بیابان‌زدایی، حفظ تنوع زیستی و استفاده مسئولانه از منابع طبیعی می‌شود. از سوی دیگر، دولت نیز مسئولیت دارد که سیاست‌ها و قوانین مناسب برای حفاظت از محیط‌زیست تدوین کند و اجرای این قوانین را نظارت کند. همچنین، دولت موظف است تا اقدامات لازم را برای کاهش آلودگی، افزایش انرژی‌های تجدید پذیر، حفاظت از منابع آب‌و‌خاک و حفظ تنوع زیستی انجام دهد؛ بنابراین، از منظر حقوق، مردم و دولت هر کدام دارای تکالیفی در حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست هستند و باید در راستای این تکالیف عمل کنند.

۶. نتیجه

از منظر فقه اسلامی، حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست مسئولیتی است که بر عهده انسان قرار دارد. در اسلام، محیط‌زیست و منابع طبیعی به‌عنوان امانتی از سوی خدا به انسان سپرده شده‌اند و انسان مسئولیت حفظ و حفاظت از آن‌ها را بر عهده دارد. به‌عبارتی دیگر، حقوق نسل‌های

جدی وجود دارد و هر گونه تلاش تقنینی برای تکمیل نواقص و کاستی‌های قانونی قبل از هر چیز در انتظار انجام پژوهش‌های مناسب در تبیین مبانی جرم‌انگاری تخریب محیط‌زیست از دریچه فقه است (جوادی و همکاران، ۱۴۰۲، ۶۷).

با توجه به جمیع موارد، در قوانین ایران، حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست به‌عنوان یک اصل اساسی تلقی می‌شود. در این مورد، قوانین و مقررات محیط‌زیست ایران به حفظ منابع طبیعی، حفاظت از محیط‌زیست و ارزش‌های طبیعی کشور تأکید می‌کنند. یکی از قوانین مهم در این زمینه، قانون حفاظت و به‌سازی محیط‌زیست است که در سال ۱۳۵۳ تصویب شده است. این قانون به محیط‌زیست و منابع طبیعی به‌عنوان یک ارزش عمومی اشاره می‌کند و مسئولیت حفاظت و بهره‌برداری پایدار از آن را به دولت و جامعه محول می‌کند. همچنین، این قانون تصریح می‌کند که اعمال و فعالیت‌هایی که منجر به آسیب رساندن به محیط‌زیست و منابع طبیعی می‌شوند، ممنوع و قابل پیگیری قانونی هستند. علاوه بر قانون حفاظت محیط‌زیست، قوانین و مقررات دیگری نیز در ایران وجود دارند که به حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست می‌پردازند. به‌عنوان مثال، قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران که در سال ۱۳۷۴ تصویب شده است، به حفظ و بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی و آب اهمیت می‌دهد و تلاش می‌کند تا منابع طبیعی را برای نسل‌های آینده حفظ کند. به‌طور کلی، در قوانین ایران، حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست به‌عنوان یک اصل مهم

حوزه حفاظت از محیط‌زیست می‌پردازند. بنابراین، نتیجه‌گیری کلی این است که از منظر فقه و حقوق ایران، حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست یک وظیفه اخلاقی و حقوقی است. این به معنای این است که باید بهره‌برداری از منابع طبیعی را به گونه‌ای انجام دهیم که نه تنها نیازهای نسل‌های حاضر را برآورده کنیم؛ بلکه منابع را برای نسل‌های آینده نیز حفظ کنیم و به توسعه پایدار و حفظ محیط‌زیست اهمیت بدهیم.

۷. سهم نویسندگان

همه نویسندگان به صورت برابر در تهیه و تدوین پژوهش حاضر مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در این پژوهش هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست به عنوان یک حقوق انسانی مورد تأکید قرار می‌گیرد. به عنوان مثال در رساله توضیح المسائل مراجع تقلید نوشته است: «اگر درندگی در گربه مملوکی ظاهر شد باید او را ضبط نماید به نحوی که مناسب آن باشد؛ وگرنه مالک آن ضامن جنایات آن است با تفریط در ضبط و کسی در مقام دفاع از نفس محترمه یا مال محترم اگر او را کشت با رعایت اقل، دافع ضامن آن نیست و در جواز قتل آن در غیر دفاع تأمل است (بهجت، ۱۴۲۶، ۵۰۵). از منظر حقوق ایران، حفظ حقوق نسل‌های آینده در بهره‌برداری از محیط‌زیست نیز مورد تأکید قرار دارد. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفاظت از محیط‌زیست و توسعه پایدار به عنوان یکی از اصول اساسی جامعه ذکر شده است. هم‌چنین، قوانین و مقررات محیط‌زیستی در ایران به منظور حفاظت از منابع طبیعی و محیط‌زیست و ارائه تضمینات برای نسل‌های آینده تدوین شده است؛ به عنوان مثال، ماده ۶، ۱۰، ۱۲ بند ب، بند ت ماده ۱۳، مواد ۴۲ تا ۴۷ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع، مواد ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ قانون شکار و صید، ماده واحده لایحه قانونی جلوگیری از هر گونه تجاوز و تصرف عدوانی و غصب و مزاحمت و ممانعت از حق ثبت به املاک مزروعی، باغات و قلمستان‌ها، منابع آب، هم‌چنین تأسیسات کشاورزی و دامداری و کشت و صنعت و جنگل‌ها و اراضی ملی شده و ملی واقع در داخل یا خارج محدوده شهرها و روستا، مواد ۱ و ۶ لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹، ماده ۱ قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور مصوب ۱۳۷۱، مواد ۶۷۵ و ۶۸۴ و ۶۸۶ و ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی و برخی مواد قانونی دیگر به

منابع

ایدئولوژیک و قواعد فقهی»، مجله الهیات تطبیقی، شماره ۲۵، ۴۳-۵۸، ۱۴۰۰.

قرآن کریم

نهج البلاغه

- سلیمانی، ایران، راعی، مسعود و واعظی، سیدحسین، «مبانی حق بر محیط‌زیست در فقه امامیه»، مجله اخلاق زیستی، شماره ۶(۱۹)، ۱۳۹۵.

- ابن‌بابویه، محمدبن علی، ثواب الاعمال و عقاب الأعمال، جلد ۱، نشر دارالشریف الرضی للنشر، ۱۴۰۶ق.

- صادقی، ناصر، عبدلی، غلامرضا، پور، علیرضا. مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط‌زیست از نظر فقه و حقوق. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، ۱۳۹۵.

- ابن‌حنبل، احمدبن محمد؛ عبدالقادر، عطا محمد، مسند الإمام أحمد بن حنبل رضی الله عنه، جلد ۱۲، بیروت - لبنان، دار الکتب العلمیة. ۱۴۲۹-۲۰۰۸.

- صدوق، محمدبن علی، کتاب من لایحضره الفقیه، تصحیح علی‌اکبر غفاری، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.

- بهجت‌گیلانی، فومنی، محمدتقی، جامع المسائل، جلد ۵، قم، ایران ۱۴۲۶ ه.ق.

- رحیمیان، یوسف؛ سلیمانی، ایران؛ سیدحاتمی، مریم، «بررسی حق بر محیط‌زیست در فقه و حقوق خصوصی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد اردبیل، ۱۴۰۰.

- جوادی آملی، عبدالله، «مبانی کلامی حق و تکلیف»، مجله اندیشه نوین دینی، شماره ۱، ۱۳۸۴.

- عباسی مقدم، مصطفی؛ غلامی‌نژاد، فهیمه، «از تزاخم تا تکامل: مطالعه تطبیقی نظریات و مبانی حقوق محیط‌زیست با قاعده لاضرر»، مجله جستارهای فقهی و اصولی، سال نهم، شماره ۳۱، ۱۴۰۲.

- جوادی، سیدهادی؛ فخلعی، محمدتقی؛ سلطانی، عباسعلی، «قواعد فقهی دخیل در جرم‌انگاری تخریب محیط‌زیست»، فصلنامه جستارهای فقهی و اصولی، سال نهم، شماره پیاپی ۳۱، ۱۴۰۲.

- قربانی، مجتبی؛ مرادی‌پسند، گلناز، «بررسی تطبیقی جرم تخریب محیط‌زیست در حقوق ایران»، فقه امامیه و حقوق فرانسه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اردبیل، ۱۳۹۹.

- جمهور، ابن ابی، عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیة، نشر مؤسسه سید الشهدا(ع)، قم، ۱۴۰۳ ه.ق.

- کلینی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، جلد پنجم، ۲۰۶۸

- حسینی، سیدفضل؛ عمیق، محسن، اخلاق زیست‌محیطی در اسلام، نشر ژکان، ۱۳۹۶.

- حر عاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعة، قم، آل‌البتیت، ۱۴۱۴ق.

- حق‌شناس، محمدرضا؛ نقیبی، ابوالقاسم، «نظریه عمومی حقوق اسلامی محیط‌زیست؛ مبانی

- محمدزاده، سعاد؛ رضایی‌راد، عبدالحسین؛ آل طه، سیدحسین، «حفاظت محیط‌زیست از دیدگاه فقه امامیه و حقوق موضوعه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱۳۹۳.
- محمدی، علی؛ حیدری، محمدجواد؛ ملک افضلی، محسن، «مسئولیت دولت اسلامی در قبال حفاظت از محیط‌زیست در فقه و حقوق موضوعه»، رساله دکتری، دانشگاه قم، ۱۳۹۵.
- مکارم شیرازی، ناصر، قواعد الفقهیه، قم، مدرسه امام امیر المؤمنین، قم، ۱۴۱۶ق.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، حوزه علمیه قم، جلد ۱، ۱۴۱۴.
- مقام معظم رهبری، پیام به اولین همایش حقوق محیط‌زیست، روزنامه ایران، ۱۳۸۲.
- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.